

HIER | DAAR

50

De waarde van het nationale
grensland *Mark Eker en Henk van
Houtum*

56

Actuele verschuivingen op het
gebied van ruimtelijke planologie
in Nederland en Vlaanderen
*Steven Delva, DELVA Landscape
Architects*

De waarde van het nationale grensland

Mark Eker en Henk van Houtum

Mark Eker en Henk van Houtum

De Europese Unie stimuleert al enige decennia grensoverschrijdende samenwerkingsprojecten via het Interreg-programma. Het landschap rondom de nationale grenzen valt in het programmaonderdeel A, 'grensoverschrijdend en nationale grenzen'. Daarnaast bestaan er de programma's B voor 'transnationale samenwerking met meerdere landen en het Noordzeeprogramma' en C voor 'interregionale en Europabrede projecten'. In 2014 gaat naar verwachting de vijfde ronde van start. Zo is er nu een kleine kwart eeuw geëxperimenteerd met grensoverschrijdende projecten op gebieden als natuur, water, landschap, economie, infrastructuur, recreatie en cultuurhistorie. Toch komt die samenwerking nog altijd vaak moeizaam van de grond en bekijken veel projecten niet. Het uitblijven van duurzame resultaten is meer dan toeval, de oorzaken zijn structureel. Grensoverschrijdende samenwerking en gebiedsplanning heeft veel weg van de figuur van de weifelende missionaris. Het wordt met de mond beleden, maar in de praktijk zijn er tal van andere zaken die dringender worden gevonden. Sterker, het lijkt er soms op dat men ook niet werkelijk de grens durft mee te nemen in de gebiedsplanning. Misschien is het uit angst voor het onbekende, de vrees bevoegdheden te verliezen of gewoon omdat er in de dagelijkse realiteit andere zaken voorgaan. Tekenend is dat in 2009 de voormalige Commissaris van de Koningin in Zeeland, Wim van Gelder, werd benoemd tot 'grensmakelaar' om de samenwerking een nieuwe impuls te geven, maar dat deze functie in 2011 weer is opgeheven: geen prioriteit.

Ondanks die vele jaren proberen de andere kant in het gezichtsveld te krijgen van het nationale en lokale beleid, blijft het op de meeste structuurvisiekaarten meestal maagdelijk wit aan de overzijde van de grenslijn. Voor provincies en gemeenten is het grensland eigenlijk nog steeds vooral 'einde plangebied'. Maar ook bij de grensoverschrijdende, gezamenlijke (Interreg A) plannen en projecten spelen de specifieke grenskwaliteiten niet mee in onderzoek, visie of ontwerp. Hoe hardnekkig deze houding is, bleek recentelijk bij de problematiek van krimp. In het rapport 'Ruimte maken voor krimp' (2009) zijn de resultaten van het Ontwerplab Krimp gebundeld. Uit de kaarten blijkt dat de meeste en grootste krimpregio's langs de landsgrenzen liggen. Toch wordt krimp vaak alleen vanuit nationaal perspectief benaderd. Terecht wordt geconstateerd dat krimp een regionale en zelfs landelijke dimensie heeft. Krimp in de grensregio's – vaak nationale 'achterkanten' – heeft immers alles te maken met het bestaan en de aantrekkingskracht van nationale voorkanten, regio's waar het sociaaleconomisch beter toeven is. En ruimtelijk-planologische sturing is nog vooral een nationale aangelegenheid.

Een internationale blik op de kaart leert dat net aan de andere kant van de grenslijn óók nationale constellaties van voor- en achterkanten, van groei- en krimpregio's bestaan. Dat zou tot nadenken moeten stemmen. Bevinden 'onze' krimpregio's zich wellicht in een grensoverschrijdend 'krimpgezelschap'? En is de krimp in de buurregio's van dezelfde omvang en aard? Of is daar sprake van groei? Wat betekenen de problemen en kansen van krimp vanuit dit perspectief? Wat betekenen de verschillen tussen de grenskrimpregio's onderling? Zo gezien is krimp in de grensregio's in plaats van een nationaal probleem wellicht een internationale kans.

Onze studie 'Grenslandschap' is een ontwerponderzoek naar het internationale perspectief als een nieuwe motor voor vitaliteit, vanuit de overtuiging dat grens, grenslijging en grenslandschap inspirerende en vernieuwende kwaliteiten zijn. Wat het grenslandschap vooral zo interessant maakt zijn de dubbelzinnigheid en dubbelzijdigheid.

Het trekken van een lijn, waarbij je afsprekt dat dit van mij is en dat van jou, maakt verschil in de ruimte. Als dat harmonieus gebeurt, geeft dat rust, comfort en is het vaak een bron of bevestiging van de eigen identiteit. Hoe en wanneer die grenslijn is getrokken en hoe deze geïnterpreteerd en in het landschap bevestigd wordt is overal anders. Tegelijkertijd is de grens niet alleen een einde, maar altijd ook een begin van een ander domein, een andere identiteit wellicht. Juist het trekken van een lijn bevestigt het verschil. Maar het maken van onderscheid maakt tegelijkertijd ook een connectie mogelijk. Het zijn deze dubbelzijdigheid en dubbelzinnigheid die maken dat geen grens en geen grenslandschap hetzelfde is. We hebben deze kenmerken opgevat als mogelijkheid, als een kans voor andere manieren van ruimtelijk plannen en ontwerpen.

Als grenslandschap hebben we een strook van twintig kilometer landin- en uitwaarts vanaf de grens met Duitsland en België gedefinieerd. De begrenzing hiervan is arbitrair, evenzeer een constructie als de landsgrenzen zelf. Ze heeft louter tot doel om over het geheel te kunnen denken en spreken, om haar werkbaar te maken als onderwerp van studie. Het gemeenschappelijke van alle plekken in dit gebied is de grote afstand tot het centrum van Nederland. Dat maakt dit gebied in Nederlands opzicht perifeer, terwijl delen ervan in andere opzichten zeer centraal kunnen liggen. Het nationale 'landsgrenslandschap' is daarmee anders dan het zeegrenslandschap, dat fysiografisch uniformer is en waar min of meer één beeld van bestaat. De landsgrens is in veel opzichten in historisch, sociaal en ruimtelijk opzicht een multidimensionaal en complex construct.

Het grenslandschap heeft een unieke cultuurhistorische waarde vanwege de aanwezigheid van de grens als tastbaar en als abstract gegeven (de nationale omhulling) en vanwege de activiteiten en landschappelijke karakteristieken die door de grens zijn ontstaan. Dit zou in ruimtelijke ontwerpen moeten worden meegenomen. Wat ons betreft hoeft dit niet te leiden tot een agenda die de 'unieke en specifieke eigenschappen' van dit landschap zonder meer wil musealiseren en conserveren. Als het grenslandschap of delen ervan al zo eenduidig te identificeren waren, dan

zou het zonder meer behouden ervan geen goed idee zijn. Het gaat ons om de aandacht voor het gebied en niet om het behoud zelf, noch om het volledig uitgummen of laten vervlakken in een grensoverschrijdende samenwerking. Soms is het voor een specifieke grensruimte het best om niet te plannen. Het grensgebied is soms immers mede 'ontstaan' doordat het zich op een bepaalde manier aan de aandacht onttrokken heeft. Omdat de grens 'einde plangebied' was of omdat het juist de doorgang naar de rest van de wereld was. Het is op veel plaatsen een non-landschap, een transitruimte, een plek die zich altijd in de ooghoeken heeft schuilgehouden. Een plek ook waarvan je je af moet vragen of die niet beter in de ooghoeken kan blijven zitten, als je hem echt wilt behouden. In die zin past dit onderzoek in een groeiende interesse voor restplekken, niemandslanden, tussenlanden, verborgen landschappen, witte vlekken en deregulering – vanuit de constatering dat Nederland tot in de puntjes is volgepland en dat het niet-plannen en open laten misschien lucht en ruimte geven. Van de andere kant zou je op sommige plekken aan de grens juist de verschillen kunnen benadrukken omdat dat stimulerend en innovatief kan zijn. Op andere plekken is het logischer om de krachten te bundelen.

In onze studie hebben we naast een verkenning van het grenslandschap aan de Nederlands-Duitse en Nederlands-Belgische grens de mogelijkheden onderzocht om ontwerperwijs met de grens om te gaan. Naast 'niets doen' hebben scenario's als 'de grens radicaal wegdenken' (gedefinieerd als Gemeenschap) en 'de grens op een theatrale manier versterken' (Verlangen) hierin een aandeel gekregen. Op deze manier is de grens niet alleen de oorzaak van het aanzien van het landschap, maar kan hij ook de verbeelding in gang zetten en visioenen aanreiken van hoe het landschap eruit zou kunnen zien. Hoe kan je het aspect van verlangen ruimtelijk invullen? Hoe kun je vorm geven aan de frictie tussen verschillende belangen? Het zijn vragen en denkoefeningen die uiteindelijk niet alleen voor het grenslandschap, maar bij allerlei vormen van 'ontwerpen aan grenzen' relevant kunnen zijn.

Wij willen het grenslandschap onder de aandacht brengen

van de nationale en internationale ruimtelijke ordening en politiek, als alternatieve impuls voor grensoverschrijdende samenwerking. Die wordt wat ons betreft niet automatisch en rechtlijnig gevoed vanuit de wens om verschillen te verkleinen en Europa grenzen-loos te denken, maar adresseert de rijkdom en de verschillen langs en over de grens. De samenwerking viert deze en vertaalt ze in innovatieve en verleidelijke perspectieven, die kunnen leiden tot een grenzeloos regionaal landschap, maar ook tot weerbarstige landschappen vol contrast en grensvormen. Aan het grenslandschap is zelden als zodanig landschappelijk ontworpen of gepland met het idee om het tot een grenslandschap te maken. Dat is onze inzet: van *borderscapes* naar *designscapes*!

Actuele verschuivingen op het gebied van ruimtelijke planologie in Nederland en Vlaanderen

Steven Delva

Steven Delva, DELVA Landscape Architects

Nederland wordt wel eens de bakermat van de ruimtelijke planologie genoemd. Met het huidige politieke klimaat in Nederland dreigt deze traditie echter te verdwijnen. Planologische diensten worden op brutale wijze onthoofd en ruimtelijke planning geldt door een aantal politieke strekkingen vanaf nu als oninteressant. Als gevolg hiervan krijgt bijvoorbeeld de met veel moeite opgebouwde ecologische hoofdstructuur rake klappen. Hierbij werden vaak ontoegankelijke, geïsoleerde 'postzegels' natuur neergelegd in een door de mens gevormd landschap. Het zet de Nederlandse planoloog aan het denken.

Met uitzondering van een aantal steden en gemeenten wordt ook in Vlaanderen de ruimtelijke planning ontmanteld, al gebeurt dat op een Vlaamse, meer sluiske, incrementele en bijna onzichtbare manier. In het vergunningenbeleid krijgt de uitzonderingsplanologie weer de overhand en verregaande juridisering maakt opportuniteitsoordelen en maatwerk in de ruimtelijke ordening nagenoeg onmogelijk.

Het opkomende particuliere opdrachtgeverschap in Nederland en het effectief herstelbeleid in Vlaanderen zorgen voor een duidelijke toenadering op ruimtelijk vlak. In Nederland lijken hier en daar de zaden van vernieuwende planning te kiemen: particuliere initiatieven komen van de grond – in het stedelijke, maar evenzeer in het landelijk gebied. In de planning van de toekomst vervult de particuliere opdrachtgever een belangrijkere rol en speelt de overheid niet langer de hoofdrol. Het is een vorm van

planning waarin kleinschaligheid, tijdelijkheid en geleidelijkheid weer belangrijk worden. In Vlaanderen zit dit diep geworteld in de planningsmethodiek, maar voor Nederland is het nieuw.

In de geschiedenis van het Nederlands landschap is de topografie vaak meerdere keren overhoop gehaald om het landgebruik in een ideale wederkerigheid te brengen. Vaarverkavelingen kantelden naar rijverkavelingen, droogte werd natter gemaakt, natheid droger. Ruilverkaveling was voorlopig de institutionele finale van honderden jaren fysieke interventie ter bevordering van de agrarische bedrijvigheid. De afname van landbouwsubsidies en het toespitsen op de niet-ruimtelijke aspecten van de landbouw zullen ervoor zorgen dat de grondgebonden landbouw aan zijn lot wordt overgelaten. Een substantiële ruimtelijke opgave gaat daar niet gepaard met de veranderende landbouw en zijn uitgestrekte velden. Particulier opdrachtgeverschap krijgt zo grip op het door de overheid gestructureerde land. Bijzondere ruimtelijke opgaven liggen klaar om opgepakt te worden. Het gaat er binnen Nederland om op een goede manier betekenis te geven aan de nieuwe functie van deze landschappen.

Vlaanderen is daarentegen op zoek naar zijn grootse ruimtelijke structuurdragers. Voorbeelden zijn het Sigma-plan, het stadsbos in Gent en het groene lint aan de kust, projecten waarmee Vlaanderen streeft naar het herstellen en helder maken van de grootschalige structuren in het enorm verdichte en verrommelde Vlaamse landschap. Natuur- en wateropgaven worden aan dit effectief herstelbeleid gekoppeld.

Ontwerpen in de openbare ruimte in Vlaanderen, lijken overeen te komen met de ontwikkelingen in het hart van de maatschappij en de economie. Een tendens naar diversiteit en versnippering is voelbaar. Onbebouwde ruimtes – plekken ontstaan bij de veelal betekenisvolle expansies van de Vlaamse steden – zijn later vaak 'aangekleed' en liggen geïsoleerd in het stedelijk weefsel. Het ontbreekt hierdoor aan een kwalitatieve openbare ruimte. De ontwerpogave is om een coherente betekenis te geven aan deze onbebouwde ruimtes en zo het begrip 'stadsruimte' nieuw leven in te blazen.

Singelpark, Leiden - DELVA Landscape Architects i.s.m. Michael van Gessel.

Beeldkwaliteitsplan Dorpenstad Lommel - DELVA Landscape Architects i.s.m. Plus Office Brussel.

Ceuvel Volharding, Amsterdam Noord. DELVA Landscape Architects i.s.m. Space & Matter.

Herinrichting Grote Nete Vallei, tussen Geel en Lier - DELVA Landscape Architects i.s.m. TRITEL. Foto: Vilda Photo.

Sinds jaren kijken Nederlandse ontwerpbureaus verlekerd naar de systematiek van de Vlaamse Open oproep. Via dit systeem kunnen overheden ruimtelijke en architectonische vraagstukken en problemen indienen bij het Vlaams Gewest, dat het vervolgens in de markt zet. Iedereen, van jong tot oud, lokaal en internationaal, kan deelnemen. Hierdoor komen uiteenlopende oplossingen naar voren en krijgt de vraagsteller de keuze uit een rijk palet aan ontwerpvisies en ideeën. In tegenstelling tot de traditionele aanbestedingsprocedures wordt via de openoproepprocedure meer dan in Nederland geselecteerd op basis van verhaal in plaats van prijskaartje en naam. Het Vlaams Gewest speelt hierin een sleutelrol. Het heeft oog voor de ruimtelijke kwaliteit van de opgave en stimuleert een integrale benadering, waardoor de koppeling van opgaven gewaarborgd is. Een verklaring waarom deze methodiek in Vlaanderen bijzonder succesvol is en in Nederland nog in de kinderschoenen staat, is niet zomaar te geven. Misschien durven Vlamingen meer risico te nemen, staan ze eerder open voor trendbreuken en vernieuwende ideeën van jonge architecten. Het kan geen kwaad ongebaande paden te bewandelen.

Dijk van een Kop, Dordrecht - DELVA Landscape Architects i.s.m. Dingeman Deijs Architect.

liever de impressie die in het oorspronkelijke document staat.

Campus Vesalius, Hogeschool Gent - DELVA Landscape Architects i.s.m. Marc Koehler Architects.
